

ИНТЕРНЕТ ОРҚАЛИ НАРКОТИК ВОСИТАЛАРИНИ ҚОНУНГА ХИЛОФ РАВИШДА ТАРҚАТИШ БЎЙИЧА ЖИНОЯТЛАРНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ МУАММОЛАРИ

(илмий мақола)

Ибрагимова Маликахон Азизбековна

ИИБ Академияси мустақил изланувчиси

Аннотация

Мазкур мақолада ахборот-коммуникация технологиялари, жумладан интернет тармоғи орқали содир этилаётган наркотик воситалар ва психотроп моддаларни қонунга хилоф равишда тарқатиш жиноятларининг ўзига хос жиноий-процессуал ва криминалистик хусусиятлари таҳлил қилинган. Мазкур турдаги жиноятларни тергов қилишнинг дастлабки босқичидаги тактик вазифалар, рақамли изларни аниқлаш ва мустаҳкамлаш усуллари, даркнет тармоқлари ҳамда криптовалюта тўловларини тергов қилишдаги муаммолар кўриб чиқилган. Тадқиқот якунида масъалани ҳал этишга қаратилган амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар

наркотик воситалар, интернет-жиноятчилик, даркнет, криптовалюта, рақамли далиллар, тергов ҳаракатлари, OSINT, кибержиноятчилик, оператив-қидирув фаолияти, электрон изланиш.

Кириш

Сўнгги йилларда ахборот-коммуникация технологияларининг жадал ривожланиши жамият ҳаётининг барча соҳаларига, шу жумладан жиноий фаолиятга ҳам сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Наркобизнес соҳасидаги жиноятчилар анъанавий усуллардан воз кечиб, интернет тармоғи, ижтимоий тармоқлар, махсус форумлар ва даркнет (dark web) майдончаларидан фойдаланган ҳолда наркотик воситаларни тарқатиш тизимини такомиллаштирмоқда. Бундай жиноятларнинг трансчегаравий, анонимлик ва юқори техник даражада содир этилиши уларни аниқлаш ва тергов қилиш жараёнида кўплаб назарий ва амалий қийинчиликларни келтириб чиқармоқда.

Ушбу муаммонинг долзарблиги, биринчидан, жиноятчиларнинг рақамли муҳитда фаолият юритиш кўникмаларининг ошиб бораётганлиги, иккинчидан, криптовалюта

тизимлари орқали тўловларнинг номаълумлигини таъминлаш имкониятлари, учинчидан эса, миллий қонунчилик ва тергов амалиётининг рақамли жиноятчиликка нисбатан тезкор мослашувида мавжуд бўшлиқлар билан белгиланади.

Мавзунинг ёритилганлик даражаси

Наркотик воситалар билан боғлиқ жиноятларни тергов қилиш масалалари криминалистика ва жиноят процессуал ҳуқуқи фанида кенг ёритилган бўлса-да, айнан интернет тармоғи орқали содир этиладиган наркожиноятчиликнинг ўзига хос хусусиятлари, рақамли далилларни тўплаш тактикаси ҳамда киберфазодаги оператив-қидирув тадбирларини ўтказиш методикаси ҳали тўлиқ илмий асосланмаган. Мазкур ҳолат мавзунинг қўшимча тадқиқ этилишини тақозо этади.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқот жараёнида умумназарий (таҳлил, синтез, индукция, дедукция) ва хусусий-илмий (қиёсий-ҳуқуқий, тизимли-структуравий, статистик, ҳужжатларни таҳлил қилиш) усуллардан фойдаланилди. Шунингдек, амалдаги тергов ва суд амалиёти материаллари, миллий ва хорижий қонунчилик ҳужжатлари ўрганиб чиқилди.

Асосий қисм

1. Интернет орқали наркожиноятчиликнинг ўзига хос хусусиятлари

Интернет тармоғи орқали содир этиладиган наркотик жиноятлари бир қатор ўзига хос белгилар билан тавсифланади:

- жиноятчи ва жабрланувчи (харидор) ўртасида бевосита жисмоний алоқанинг йўқлиги, бу эса анъанавий кузатув ва ушлаб олиш усуллариининг самарадорлигини пасайтиради;
- VPN, прокси-серверлар, Тог тармоғи каби анонимлаштирувчи воситалардан фойдаланиш орқали ҳақиқий жойлашув ва шахсни яшириш;
- тўловларни криптовалюта (Bitcoin, Monero ва бошқалар) орқали амалга ошириш, бу молиявий изланишни сезиларли даражада мураккаблаштиради;
- «яширин почта кутилари» (dead drop) усулидан фойдаланиб, моддани почта ёки курьер орқали жисмоний алоқасиз етказиб бериш;
- жиноий фаолиятнинг трансчегаравий хусусияти — сотувчи, харидор ва серверлар турли давлатларда жойлашган бўлиши мумкинлиги.

Ушбу хусусиятлар тергов органлари олдида анъанавий криминалистик тактикадан ташқари, рақамли криминалистика (digital forensics) ва киберхавфсизлик соҳасидаги махсус билимларни талаб қилувчи вазифаларни қўяди.

2. Тергов қилишнинг дастлабки босқичидаги тактик вазифалар

Интернет орқали наркотик воситаларини тарқатиш фактлари бўйича жиноий иш қўзғатилгандан сўнг, дастлабки босқичда қуйидаги тактик вазифаларни ҳал этиш зарур бўлади:

- жиноий фаолият амалга оширилган электрон майдонча (сайт, ижтимоий тармоқ саҳифаси, мессенжер канали ёки даркнет-бозор)ни аниқлаш ва унинг техник инфратузилмасини ўрганиш;
- IP-манзиллар, серверлар жойлашуви, домен рўйхатга олиш маълумотлари (WHOIS) бўйича ахборотни суриштирув сўровлари орқали қонуний йўл билан олиш;
- электрон ёзишмалар, чат тарихи, файллар ва метамаълумотларни ўзгармаган ҳолда мустаҳкамлаш (hash-жамланмаларини қайд этиш орқали);
- почта-курьер тизимлари орқали жўнатилган моддаларни назорат остидаги етказиб бериш (controlled delivery) усули билан аниқлаш;
- гувоҳлар, жабрланувчилар ва мутахассис-қўрсатувчиларни жалб қилган ҳолда далилларни тўлдириш.

Барча рақамли далилларни тўплашда жиноят-процессуал қонунчилигида белгиланган тартиб, жумладан суриштирув ҳаракатларини ўтказиш учун суд рухсатномасини олиш талаби қатъий сақланиши лозим, акс ҳолда олинган далиллар суд томонидан рад этилиши мумкин.

3. Рақамли далилларни аниқлаш ва мустаҳкамлаш усуллари

Замонавий тергов амалиётида рақамли далилларни тўплашнинг қуйидаги йўналишлари алоҳида аҳамиятга эга:

- OSINT (Open Source Intelligence) усуллари — очиқ манбалардаги ижтимоий тармоқ маълумотлари, форум ёзишмалари ва реклама эълонларини таҳлил қилиш;
- мобил қурилмалар ва компьютерлардан маълумотларни рақамли криминалистика воситалари ёрдамида нусхалаш ва экспертизадан ўтказиш;
- серверлар ва булутли хизматлардаги маълумотларни халқаро ҳуқуқий ёрдам сўровлари орқали олиш;

- блокчейн таҳлили усуллари ёрдамида криптовалюта транзакциялар занжирини кузатиш ва тўлов манбаини аниқлашга уриниш.

Бунда энг муҳим методологик талаб — рақамли далилнинг «тозалиги» (яъни унинг йўл-йўлакай ўзгартирилмаганлигини таъминловчи техник ва процессуал кафолатлар)ни сақлаб қолишдир. Бу мақсадда далилларнинг криптографик hash-имзолари олиниши, уларни олиш жараёни видео ёзувга туширилиши ва мустақил мутахассис хулосалари жалб қилиниши тавсия этилади.

4. Даркнет ва криптовалюта транзакцияларини тергов қилишдаги муаммолар

Тергов амалиётида энг мураккаб жиҳат — Тоғ тармоғи асосида ишловчи «яширин хизматлар» (hidden services) ва криптовалюта тўловларини очиб бериш масаласидир. Даркнет майдончаларида фойдаланувчиларнинг ҳақиқий IP-манзиллари яширинган бўлиб, уларни аниқлаш фақат мураккаб техник-оператив тадбирлар (масалан, деанонимлаштириш усуллари) ёрдамида ва фақат қонунда белгиланган асослар мавжуд бўлганда амалга оширилиши мумкин. Криптовалюта транзакцияларини кузатиш эса блокчейн-таҳлил дастурий воситалари ва криптобиржаларнинг «фойдаланувчини тани(KYC/AML)» маълумотларини суд йўли билан талаб қилишни тақозо этади.

Ушбу йўналишдаги асосий муаммолар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин: миллий қонунчиликда рақамли далиллар билан ишлаш тартибини тартибга солувчи аниқ нормаларнинг етарли даражада ишлаб чиқилмаганлиги; тергов ходимларининг рақамли криминалистика соҳасидаги малакаси етарли эмаслиги; хорижий провайдер ва криптобиржалардан маълумот олишда халқаро ҳуқуқий ёрдам жараёнининг узоқ давом этиши.

5. Халқаро ҳамкорлик масалалари

Интернет орқали содир этиладиган наркожиноятчиликнинг трансчегаравий хусусияти сабабли, самарали тергов фақат халқаро ҳамкорлик асосидагина мумкин бўлади. Бунда Интерпол, Европол каби халқаро ташкилотлар билан ахборот алмашиш, иккитомонлама ва кўптомонлама шартномалар асосида ҳуқуқий ёрдам сўровларини тезлаштириш, шунингдек «24/7 алоқа тармоғи» (Будапешт конвенцияси доирасида таъсис этилган) каби механизмлардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса ва таклифлар

Ўтказилган тадқиқот натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

- интернет орқали наркотик воситаларини тарқатиш жиноятларини тергов қилиш анъанавий криминалистик усуллар билан бир қаторда рақамли криминалистика ва кибертергов методологиясини алоҳида йўналиш сифатида ривожлантиришни талаб қилади;
- миллий қонунчиликка рақамли далилларни тўплаш, мустаҳкамлаш ва суд жараёнида фойдаланиш тартибини аниқ белгиловчи меъёрларни киритиш зарур;
- тергов ва суриштирув органлари ходимлари учун рақамли криминалистика, OSINT усуллари ва блокчейн-таҳлил бўйича мунтазам малака ошириш дастурларини жорий этиш лозим;
- криптовалюта биржалари ва интернет-провайдерлар билан ахборот алмашишнинг тезкор процессуал механизмларини яратиш мақсадга мувофиқ;
- халқаро ҳукуқий ёрдам сўровларини кўриб чиқиш муддатларини қисқартириш бўйича икки ва кўптомонлама шартномаларни такомиллаштириш зарур.

Юқорида келтирилган таклифларнинг амалиётга татбиқ этилиши интернет орқали содир этилаётган наркожиноятчиликка қарши курашиш самарадорлигини оширишга, шунингдек тергов ва суд амалиётида рақамли далилларнинг ишончилигини таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси (амалдаги таҳрирда).
2. Ўзбекистон Республикасининг “Наркотик воситалар ва психотроп моддалар тўғрисида”ги Қонуни.
3. Криминалистика: дарслик / умумий таҳрир остида. — Тошкент, сўнгги нашр.
4. Рақамли криминалистика ва кибержиноятчиликка қарши кураш бўйича хорижий тадқиқотлар материаллари.
5. Европа Кенгашининг кибержиноятчилик тўғрисидаги Будапешт конвенцияси (2001).